

Verantwoording

De Amerikaanse president Calvin Coolidge (1872-1933) wantrouwde alles wat zich aan zijn directe waarneming onttrok. Een vriend die met hem een weide vol schapen passeerde, merkte op dat de schapen zo keurig geschooren waren, waarop Coolidge in volle ernst reageerde: 'Ja, tenminste aan de kant die wij kunnen zien.'

Dit voorbeeld van extreme wantrouwigheid werd beschreven door de psycholoog A.M.J. Chorus.¹ Zou Coolidge een goede biograaf zijn geweest? Het antwoord is afhankelijk van degene aan wie je de vraag voorlegt. Ja, zegt de een, Coolidge wilde *alle* feiten verzamelen voordat hij tot een conclusie kwam. Een ander zal antwoorden dat het de president aan verbeelding ontbrak om het geheel te beoordelen op basis van een gedeeltelijke observatie. Aan Coolidge heb ik vaak moeten denken tijdens het schrijven van de biografie van Jan Hanlo. Moet je het *hele* schaap gezien hebben om tot de eenvoudige constatering te komen dat het beest geschooren is?

Er is een hardnekkige clan van liefhebbers die vanaf Hanlo's dood, nu bijna dertig jaar geleden, ijverig in de weer is geweest materiaal voor een objectieve feitenbiografie, *whatever that may be*, bij elkaar te sprokkelen. Vaak hebben zij mij de bezorgde vraag gesteld of deze biografie wel *complete* zou worden. Hun ideaalbeeld van een complete en objectieve biografie heb ik niet nagestreefd. Het zou mooi zijn als ik de lezer hier zou kunnen vertellen dat mijn biografie is geschreven naar het voorbeeld van eerder verschenen biografieën, zodat meteen duidelijk wordt in welke traditie de biograaf gewerkt heeft. Maar hoewel de laatste jaren een paar uitstekende biografieën zijn gepubliceerd, is van tradities nog geenszins sprake.

Jarenlang kon je de klacht horen dat Nederland geen biografieëncultuur kende. Jan Romein klaagde er in 1951 al over in zijn studie *De Biografie*. Als reden voor dit gemis werd vaak het ontbreken van theoretische literatuur over het genre aangevoerd. Toch moeten er andere oorzaken zijn geweest,

want inmiddels verschijnt de ene biografie na de andere, terwijl aan deze theoretische lacune nog maar weinig is gedaan. In *Biografie Bulletin* staat altijd wel weer een lezenswaardige bijdrage, maar ook op dit podium bij uitstek is het met de theorievorming pover gesteld. Biografen poneren observaties die zeker enige algemene geldigheid bevatten, maar dat levert nog geen theorie op. Tenminste als we theorie opvatten als de rechtvaardiging van een model waarmee biografen aan de slag kunnen en op grond waarvan biografieën zich laten beoordelen. Een dergelijk model voor de biografie bestaat niet. Toch heb ik wel uitgangspunten gehanteerd die mij tot keuzes nopen. Een van die uitgangspunten is dat deze biografie een beeld moet verschaffen van de context waarbinnen Hanlo's leven zich afspeelde. De schrijversbiografie van de laatste jaren heeft een andere, meer cultuurhistorische functie dan de levensbeschrijvingen uit vroeger tijden. Ik maak op deze ontwikkeling geen uitzondering. Door het beschrijven van de context worden wederwaardigheden uit het leven van Hanlo makkelijker verklaarbaar. Dat geldt voor zijn dwangarbeiderschap in Duitsland. Bovendien geeft het van dag tot dag volgen van Hanlo's dwangarbeiderschap een indruk van hoe hij reageerde op de oorlogsomstandigheden. Zijn reacties zijn veelzeggend, en niet alleen interessant voor de oorlogsjaren. Daarnaast is het memoreren van *kleine* gebeurtenissen naast de *grote* soms nodig om een schijnbaar gewaagde interpretatie overtuigend te kunnen illustreren met veel *circumstantial evidence*. Het hoofdstuk over Hanlo's psychiatrische behandeling is daar een voorbeeld van. Een andere keuze die ik gemaakt heb, is om aan Hanlo's moeder geen apart hoofdstuk te wijden, ook al is zij tot haar dood – en zelfs nog daarna – zo belangrijk geweest in Hanlo's leven. Na ampele overweging vond ik het raadzamer Mai in diverse hoofdstukken te laten terugkeren, omdat we uit haar reacties door de jaren heen veel kunnen afleiden over de ontwikkeling die Hanlo doormaakte.

Van een wetenschappelijke beoordeling van de biografie kan alleen indirect sprake zijn, bijvoorbeeld door de theorieën uit de door de biograaf gebruikte hulpwetenschappen te toetsen. Vaak gaat het dan om de psychologie.² Deze biografie is daar geen uitzondering op. Hanlo's psychische toestand heb ik beschreven met behulp van wetenschappelijke publicaties op het terrein van de psychologie. De biograaf is hier een gebruiker. Vanzelfsprekend heb ik literair-historische en -theoretische publicaties bij mijn onderzoek betrokken. Voor wat de literatuurgeschiedenis betreft, eigen terrein voor mij, ben ik hier en daar meer dan een gebruiker. Op een paar

punten gaat deze biografie in tegen de gangbare publicaties over Hanlo's rol in de Beweging van Vijftig.

Omdat de wetenschappelijke biografie niet bestaat, kan de taak van de biograaf het best opgevat worden als het omsmeden van talloze bronnen van zeer verschillende aard tot een leesbaar en overtuigend geheel. Als wij de waarheid zien als iets wat even massief is als graniet, en persoonlijkheid als iets wat even ongrijpbaar is als een regenboog, en ons realiseren dat het doel van een biografie is beide tot een naadloos geheel aaneen te smeden, moeten wij wel toegeven dat dit een moeilijk probleem is, schreef Virginia Woolf.³ De biograaf maakt geen leven, hij schrijft slechts een boek.

Er is nog niet veel veranderd sinds Angenies Brandenburg twintig jaar geleden in haar biografie en tevens proefschrift *Annie Romein-Verschoor 1895-1978* opmerkte dat over de biografie in Nederland maar weinig wetenschappelijke studies bestaan.⁴ Het zijn bijna altijd biografen die iets opmerken over onderzoeksmethode en werkwijze; zelden bemoeien de literatuurwetenschappers zich met de biografie. Biografen zijn geen theoretici, en hun uitgangspunten zijn gebaseerd op vaak veel later bewust geworden ervaringen. Het zal daarom zijn dat de historicus Hendrik Henrichs in 1989 zijn biografie, ook als proefschrift verdedigd, van de hispanist en schrijver *Johan Brouwer* zonder theoretische inleiding liet verschijnen. In deze biografie durft Henrichs ferme interpretaties te doen, bijvoorbeeld over Brouwers verborgen homoseksualiteit als drijfveer voor zijn actieve leven, maar hij geeft duidelijk aan waar bronnenmateriaal overgaat in interpretatie. Met andere woorden: Henrichs brengt een goede scheiding aan tussen *fact and fiction*.⁵ Dat is wat anders dan wat Reinold Vugs in zijn biografie van F. Bordewijk opmerkt over de taak van de biograaf: het beschrijven van de verhouding tussen feit en fictie.⁶ Vugs bedoelt hiermee dat het literaire werk van de gebiografeerde door de biograaf getoetst moet worden op biografische feiten, terwijl Henrichs vanuit zijn interpretaties van Brouwer heeft onderzocht in hoeverre het literaire werk bijdraagt aan zijn hypothese.

De biografie zal altijd een subjectief genre blijven, maar de biograaf kan wel een wetenschappelijke *houding* aannemen ten aanzien van zijn bronnen. De *wetenschappelijke* schrijversbiografie bestaat niet. Dat is verklaarbaar, want behalve dat de ene schrijver de andere niet is, en van de een veel en van de ander weinig bronnen bewaard zijn gebleven – de biografieën van Jacob van Maerlant en Justus van Effen zijn goede voorbeelden van

die laatste categorie – is het belang van een schrijver nooit in zijn biografie gelegen. Zijn belang zit in het literaire werk, terwijl de biograaf er juist voor kiest het accent ergens anders te leggen. Er zijn geen algemene instructies te geven over tot op welk niveau de *tijdgeest* gereconstrueerd moet worden. Ook aanwijzingen in de trant van ‘zestig procent van de biografie moet over de gebiografeerde gaan, en veertig over het werk’ zijn niet zinvol.

Omdat er met uitzondering van Jan van der Vegts biografie van Hans Andreus bij de verschijning van de eerste druk van deze biografie in 1998 nog geen Vijftiger was gebiografeerd, is mijn hoofdstuk over de jaren vijftig sterk beïnvloed door het feit dat ik niet kon leunen op biografieën van Remco Campert, Gerrit Kouwenaar, Lucebert, Paul Rodenko of Bert Schierbeek. Waren die biografieën er wel geweest, dan had ik ongetwijfeld op een andere manier over de Vijftigers geschreven. Harry Prick laat de aandacht voor bepaalde gebeurtenissen uit het leven van Lodewijk van Deysel niet afhangen van het mogelijk al uitgevoerde onderzoek terzake, maar van de hoeveelheid beschikbare documenten in de nalatenschap.⁷ Voor de Hanlo-biografie zou deze werkwijze niet overtuigend zijn. Ik heb mijn keuze voor wat belangrijk is geweest in het leven van Hanlo, niet laten afhangen van de hoeveelheid bronnen die voorradig waren. Over een paar gebeurtenissen uit Hanlo’s leven waarover weinig tot geen materiaal bewaard bleef, is soms veel geschreven in deze biografie. Ik heb me laten leiden door de thema’s die ik in de loop van het onderzoek in Hanlo’s leven ben gaan onderkennen. Die thema’s hebben uiteindelijk de hoofdstukindeling bepaald. Zowel van Hanlo’s contact vanaf 1936 met een Engels meisje als van een motorongeluk twee jaar later waarbij een dodelijk slachtoffer viel, zijn hoegenaamd geen bronnen overgeleverd. Deze ervaringen waren ingrijpend en pijnlijk voor Hanlo en daarom heeft hij de sporen ervan proberen uit te wissen. Met betrekking tot de jaren van Hanlo’s leven waarover wel een overstelpende hoeveelheid materiaal bewaard is gebleven, zoals zijn eigen brieven, is soms toch naar minder directe bronnen gegrepen omdat ik de indruk had dat de biograaf vanuit het graf gemanipuleerd werd. Zeker waar het gaat over Hanlo’s contact met jongetjes. De brieven die hij aan jongetjes schreef, geven vaak een bewust eenzijdig beeld van de werkelijke relatie die hij met hen onderhield.

Ik heb ervoor gewaakt een verdedigende of een zogenaamde *debunking* biografie te schrijven. In navolging van S. Dresden in zijn *De structuur van de biografie* en van Jan Fontijn in de inleiding van *Tweespalt; Het leven van*

Frederik van Eeden tot 1901 vind ik dat het de biograaf niet past een oordeel over de gebiografeerde te vellen. Maar, zoals gezegd, ik heb wel veel geïnterpreteerd. Wim Hazeu schreef in de inleiding van zijn Achterberg-biografie dat interpretatie in zijn boek op het tweede plan stond. Toen hij zeven jaar later een biografie van J. Slauerhoff publiceerde, ging hij nog een stapje verder met de aankondiging in zijn verantwoording dat hij de bedoeling had zo min mogelijk te interpreteren.⁸ Iemands leven kan alleen maar door anderen vanuit een duidelijk perspectief bekeken worden. En het interpreteren van een schrijversleven raakt de kern van de opdracht die de biograaf heeft, namelijk uit de biografische feiten een persoonlijkheid destilleren en interpreteren, en inzichtelijk maken of en hoe deze persoonlijkheid zijn leven in literaire teksten getransformeerd heeft. Ik heb willen laten zien hoe de levensomstandigheden van Hanlo van belang waren bij de totstandkoming van zijn literaire werk. Door deze onderzoeksmethode gaan literaire teksten fungeren als *representatie* van een bepaalde cultuur. In een schrijversbiografie wordt onderzocht wat de functie van literatuur is, merkt Hella Haasse terecht op.⁹ Daarom was het nodig hier en daar de context van Hanlo's leven uitgebreid te beschrijven. Literair werk verifiëren met het leven van de auteur, zoals biografen hun taak nogal eens opvatten, zou een nietszeggende opdracht hebben opgeleverd. De biograaf heeft meestal de wetenschap, voorkennis zogezegd, over het einde van de door hem gebiografeerde. Met die kennis kan de biograaf zijn feitenmateriaal onder spanning zetten. Voorkennis zet het leven vlak voor de dood, tenminste als die zoals bij Hanlo onverwacht is, in een dramatisch perspectief, een perspectief dat de gebiografeerde uiteraard zelf niet had.

De biografie is zo'n hybridisch genre dat ook de reflectie erop nogal wisselvallig is. De biografie is 'de bastaard van de wetenschap en fictie wiens stamboom mede geworteld is in heiligenleven en roman'.¹⁰ Geen biograaf is theoreticus, net zomin als de romancier. Het metier van de romanschrijver wordt in de literaire kritiek onderkend en als zodanig beoordeeld. Besprekingen van biografieën daarentegen komen er al te vaak op neer dat een samenvatting en een beoordeling van het leven van de gebiografeerde worden gepresenteerd als een beoordeling van het boek. Voor zover biografieën besproken worden in wetenschappelijke tijdschriften, valt op dat ze daar niet anders of diepgaander besproken worden dan in de dag- en weekbladkritiek. Verder dan de vraag of de biograaf niet te veel of te weinig gepyschologiseerd heeft, komt ook de academische pers niet. Zonder seri-

euze literatuurkritiek is het moeilijk om de kwaliteit van de literatuurproductie op peil te houden. Deze stelling zou ik ook willen poneren voor wat betreft de biografie. Met name in de wetenschappelijke tijdschriften krijgt de biografie weinig aandacht.

In menige recensie van de in 1997 verschenen biografie van Abel Herzberg werd met geen woord gerept van hoe biograaf Arie Kuiper te werk is gegaan. Steeds weer konden we lezen hoe edel Herzberg was, alsof Kuiper een leven in plaats van een boek had gemaakt. Kuiper toont zich in zijn biografie een representant van degenen die als houtsnijder te werk gaan. Logisch dat je dan de loop van de nerven volgt en niet tegen het materiaal in schrijft.¹¹

De recensies van de tweedelige biografie van Jan Fontijn draaiden wél om de vraag wat de biograaf ervan gemaakt had. Fontijn heeft een voorbeeldige biografie geschreven, waarin hij Van Eeden persoonlijkheid geeft en in zijn tijd plaatst. Fontijn waarschuwde in zijn 'handleiding voor biografen', *De Nederlandse Schrijversbiografie*, voor de mythe van de coherente persoonlijkheid. Biografen hebben nu eenmaal de neiging hun werk meer te modelleren naar de eisen van een afgerond boek dan naar een mensenleven, dat maar al te vaak eindigt met een rafelrand.

In *Broeders in bedrog* stelt Fontijn zich op als cultuurhistoricus. 'De biografie is wat de gerichtheid op identiteit en het geloof in persoonlijkheid betreft behoudend van aard en roeit onvervaard tegen de hoofdstroom van onze cultuur in, waarin de persoonlijkheid, levend in een wereld van permanente verandering, van spiegelbeelden en versmelting van fictie en werkelijkheid, diffuus is geworden.'¹² Evenals de romanschrijver heeft de biograaf de neiging een mooi en afgerond verhaal te schrijven, zij zijn *broeders in bedrog*. Een romanschrijver mag doen wat hij wil, fictie is fictie. De biograaf mag veel, maar niet alles. Henry Troyat beschrijft in zijn roman *Le marchand de masques* een biograaf die na inlevering van zijn manuscript door een brief ontdekt dat zijn voornaamste getuigen gelogen hebben. Die brief is het enige bewijs dat zijn biografie niet deugt. Hij verscheurt de brief en spoelt hem door de wc. Dat is natuurlijk niet goed te praten. Maar nog erger is materiaal toevoegen dat niet bestaat. De verklaring is simpel, schrijft Fontijn, wie verzinsels toevoegt doorbreekt het geloof van de lezer dat alles wat hij in de biografie leest op echte documenten berust. Een biograaf is een kunstenaar die onder ede staat: hij mag als kunstenaar alle literaire middelen gebruiken, mits hij maar niets schrijft dat niet gedo-

cumenteerde kan worden. De biografie is naast het vele andere vooral ook historicus.

De geschiedschrijver moet een verhaal vertellen, zei G.J. Dorleijn in zijn inaugurele rede *Terug naar de auteur*. 'Naar mijn idee zou in het verhaal over de Nederlandse poëzie de auteur de hoofdpersoon dienen te zijn; het vertelperspectief is de poëtica, de verhaalruimte de literair-sociale context en de verhaalde gebeurtenissen zijn de teksten.'⁷³ Dit pleidooi, dat de biografie binnen de literatuurwetenschap respectabel probeert te maken, sluit goed aan bij Fontijns opvatting dat de biografie leunt op de paradox dat het beschrijven van iemands uniciteit, individualiteit, ja genialiteit alleen overtuigend kan zijn in de context van de tijd en tegen de achtergrond van de gemeenplaatsen van die tijd.

Provocerender is Richard Holmes in zijn Huizinga-lezing van 1997.⁷⁴ Hij begint zijn verhaal met een citaat van Oscar Wilde: 'Elke grote geest heeft zijn discipelen, maar het is altijd Judas die zijn biografie schrijft.' Toch plaatst Holmes het genre naar mijn smaak te veel in grote nietszeggende woorden als 'uitzicht op de Europese cultuur'. In een culturele dialoog tussen verschillende landen zal de biografie volgens Holmes haar ware humanistische bestemming bereiken. Om dit vage doel te bereiken pleit hij er zelfs voor comparatieve internationale leerstoelen in te stellen om het verschijnsel biografie te bestuderen.

Dan toch maar liever de biografie die niet aan humanistische bestemmingen denkt. Hij doet zijn research zoveel mogelijk als een wetenschapper en probeert zijn werk te presenteren als een schrijver. Het bijzondere van zijn taak is dat hij met zijn verbeelding de gaten in het bronnenonderzoek moet vullen. 'Wanneer we letten op de eisen, welke de biografie stelt, dan is het duidelijk dat én wetenschappelijk waarheids- en onderzoekstalent én artistieke verbeelding noodzakelijk zijn,' schreef Chorus. 'De biografie kan niet slagen zonder verbeelding en zijn verbeelding moet aan de ketting blijven. Het product, de biografie, is dus het resultaat van een strak gekluisterde verbeelding.'⁷⁵ Menig historicus zal deze omschrijving ook op zijn werk van toepassing achten, en terecht. John Batchelor schrijft in zijn inleiding van de verzamelbundel *The Art of Literary Biography* dat de schrijversbiografie de vaardigheden van een intellectueel, een cultuurhistoricus, een literatuurcriticus, een schrijver en een psychiater behoeft.⁷⁶ Het zijn mooie woorden, die je vaak over biografen hoort. Maar deze vaardigheden zijn niet alleen noodzakelijk voor de biografie. Je kunt ze ook veronderstellen

en vinden bij journalisten die het genre van de reportage beoefenen. Het is daarom geen toeval dat succesvolle biografen – we blijven nu even in Nederland – vaak een lange ervaring als journalist hebben. Elsbeth Etty, Hans Goedkoop, Wim Hazeu, Arie Kuiper en Hans Schoots zijn daar voorbeelden van. Toch is de biografie geen journalistiek.

Hoe moet de biografie omgaan met oncontroleerbare *hearsay*? Zo min mogelijk. *The more you hear, the less you will have to use*, leert de ervaring. Een biografie kan zich niet, zoals een journalist, op het verschoningsrecht beroepen. Journalisten hebben het door de Nederlandse rechtspraak mondjesmaat bevochten recht in voorkomende gevallen hun bron te beschermen door haar ongenoemd te laten.¹⁷ Dit verschoningsrecht heeft de biografie met een wetenschappelijke *houding* niet. Hij zal steeds duidelijkheid moeten verschaffen over waar de tekst volledig controleerbaar is op bronnen en waar een verhaallijn is gevolgd die op interpretatie berust. J.J. Oversteegen onthult in de inleiding van zijn biografie van Cola Debrot dat hij wel interpreteert, maar de lezer niet lastig wil vallen met tussenzinnen waaruit dat blijkt. Dat zou de geloofwaardigheid van zijn verhaal niet ten goede komen.¹⁸ Biografen met een journalistieke achtergrond gaan van het tegenovergestelde standpunt uit: je wint aan geloofwaardigheid door de lezer nooit in het ongewisse te laten over wat *feit* is en wat *interpretatie*.

Een zogenaamde feitenbiografie heb ik niet geschreven, maar wel een biografische interpretatie die op feiten gebaseerd is. Onder die feiten versta ik nadrukkelijk niet de wederwaardigheden van de biografie, hoe hilarisch zijn onderzoek soms ook verlopen is. Ik heb daarom niet in navolging van de door mij bewonderde Julian Barnes of Richard Holmes een boek geschreven waarin de biografie zijn speurtocht centraal stelt. Slechts een enkele keer heb ik de zoektocht van de biografie indirect in het verhaal verwerkt, namelijk wanneer een verwijzing naar bronnen niet volstond omdat de bewuste pogingen van Hanlo deze bronnen te wissen minstens zo belangrijk waren als de inhoud ervan.

Jan Hanlo heeft met name na zijn dood de publieke aandacht voor zijn leven en werk opgeëist. Zijn schrikbeeld van *de transparante man* is door alle biografische aandacht dichterbij gekomen. De Valkenburgse onderwijzer Jan Schurgers begon in 1971 een artikelenreeks die hij een jaar later zou bundelen onder de titel *Jan Hanlo*. Het was een handzaam overzicht van Hanlo's leven dat de lengte van een tijdschriftartikel niet oversteeg, maar

Schurgers was een van de eersten die over Hanlo schreven zonder in gedweep te vervallen, en zich niet op kleurrijke verhalen baseerden, maar op controleerbare bronnen, waaronder enkele door Hanlo geschreven brieven.¹⁹ Dat hij Hanlo als kind ontmoet had, vermeldde hij niet. Zijn boekje beleefde drie drukken, er werden twaalfhonderd exemplaren van verkocht. Ook het themanummer over Jan Hanlo dat het tijdschrift *Kentering* eind 1971 uitbracht, bevatte een paar authentieke documenten, maar het was wel duidelijk een postuum *liber amicorum*. Het was vrijwel onmiddellijk uitverkocht, zodat de uitgever het desbetreffende nummer tevens als boekuitgave op de markt bracht.²⁰

Hanlo's *Verzamelde Gedichten* waren een jaar na zijn dood uitverkocht. Zijn uitgever Geert van Oorscot bracht een uitgebreide herdruk op de markt. De daarna gepubliceerde brieven uit Marokko en het prozaboek *Zonder geluk valt niemand van het dak* bleken *steady* sellers te zijn, die meer dan eens herdrukt werden. In 1974 stelde voormalig *Barbarber*-redacteur K. Schippers *Mijn benul* samen. In deze prozabundel werd *Moelmer* herdrukt. Veel van de stukken die Hanlo na verschijning van *In een gewoon rijtuig* (1966) gepubliceerd had, en enkele jeugdopstellen werden door Schippers opgenomen. In 1989 verscheen dan eindelijk de tweedelige brievenuitgave die Van Oorscot op de dag van Hanlo's begrafenis geïnitieerd had. Naar aanleiding van deze publicatie beleefde Hanlo een ware revival. De *Brieven* genereerden een ongekende publiciteit.²¹ Aangezien het om zogenaamde egodocumenten ging, was het niet verbazingwekkend dat de aandacht vooral uitging naar Hanlo's leven.

Hanlo's werk is sterk autobiografisch, veel uit zijn werk is terug te voeren op zijn leven. Als in deze biografie verwezen wordt naar het werk om iets over het leven te verduidelijken, kan de lezer gerust zijn. Er is steeds gecheckt of die relatie te leggen is. Niet alleen is de Jossie uit Hanlo's gelijknamige gedicht opgespoord, maar uit de noten blijkt tevens dat de zelfs onbetekenende gemberpot en de Perzische tapijten die Hanlo noemt, niet aan zijn fantasie ontsproten zijn. Maar als we zijn werk van voor naar achter lezen, of van achter naar voren, leren we alleen een door Hanlo zelf geconstrueerde levensgeschiedenis kennen. Hanlo's werk is autobiografisch, maar vormt geen autobiografie, laat staan een biografie, of wat wel genoemd wordt een *schaduwbiografie*. Jan van der Vegt is het gelukt een volledige schaduwbiografie te destilleren uit het oeuvre van Hans Andreus. Andreus heeft zelf ook beweerd dat zijn gedichten achter elkaar gelezen

een levensgeschiedenis vertellen. Wam de Moor had al eerder een schaduwbiografie in het werk van J. van Oudshoorn onderkend.²²

In zekere zin stond ik voor de taak Hanlo te ontmythologiseren, te *vermenselijken*, zoals Elsbeth Etty het schrijven van haar biografie van Henriëtte Roland Holst heeft opvat.²³ Hanlo heeft zich zo vaak voorgedaan als de zorgeloze excentrieke dichter en kindervriend, dat anderen dat beeld tijdens en na zijn leven in stand hebben gehouden en versterkt tot bijna mythologische proporties. Op de middelbare school had ik wel eens een gedicht van Hanlo gelezen, maar pas toen ik eind jaren zeventig een Salamanderuitgave van Hanlo's in 1967 verschenen prozabundeling *Moelmer* las, begon ik nieuwsgierig te worden naar deze schrijver die zich zo luchtig presenteerde terwijl er toch ook een moeilijk definieerbare dramatische ondertoon in zijn proza besloten lag. Hoewel ik later Hanlo's poëzie meer ben gaan waarderen dan zijn proza, was het dit dunne Salamandertje met zijn lichte spanning tussen luchtigheid en dramatiek dat mijn biografische belangstelling wekte. Net als Etty met Roland Holsts autobiografie heeft gedaan, probeer ik als biograaf in Hanlo's autobiografische teksten niet zozeer te achterhalen *wat* hij zich van zijn leven herinnerde, als wel *hoe* hij het zich wenste te herinneren. Angenies Brandenburg moest ervaren dat de autobiografie van Annie Romein-Verschoor belangrijk afweek van de gedocumenteerde werkelijkheid, zowel in feitenweergave als in interpretatie. Hanlo maakte het de biograaf minder ingewikkeld. Hij vernietigde simpelweg documenten die betrekking hadden op ervaringen die hem onwelgevallig waren. En voor zover hij daar niet grondig genoeg in was geweest, maakten enkele familieleden en fans dit karwei af, overigens dezelfde fans die zich nu bezorgd afvragen of de biografie wel compleet is.

Anders dan Brandenburg in de theoretische verantwoording bij haar biografie van Annie Romein-Verschoor, ga ik ervan uit dat literaire teksten wel degelijk autobiografisch kunnen zijn, zonder dat deze teksten *volledig* autobiografisch zijn.²⁴ Brandenburg theoretiseert over het verschil tussen *ik-literatuur* en de persoonlijke brief. Als bron voor de biografie spreekt zij haar voorkeur uit voor de brief. De brieven schrijver formuleert ongedwongen omdat hij zich wendt tot de bevriende geadresseerde, zo betoogt Brandenburg. Maar belangrijker om de brief boven de autobiografie als bron voor de biografie te beschouwen, lijkt mij, is het tijdstip van schrijven. De brief is een contemporaine bron, een contemporaine constructie zo men wil, terwijl de autobiografie een constructie van belevenissen is die vaak tientallen

jaren na de beschreven periode tot stand komt. Voor de Hanlo-biograaf is het verleidelijk de brief als belangrijke bron te beschouwen, want behalve de dertienhonderd pagina's gepubliceerde correspondentie kon ik teruggrijpen op honderden ongepubliceerde brieven van Hanlo. Erica Stigter en K. Schippers, twee van de redacteurs van de uitgave van *Brieven*, stelden mij vele *afgelegde* brieven ter beschikking, en in archieven en bij particulieren kon ik ook nog eens de hand leggen op tientallen tot dusver onbekende brieven. Hoewel ik veel van mijn informatie aan brieven ontleende, heb ik ervoor gewaakt mijn verhaal door anderen te laten vertellen. Wie zijn bronnen het verhaal laat structureren, ontbeert een overkoepelende visie die het materiaal bindt.

Het leven van Hanlo zit maar voor een deel in zijn werk, het is al gezegd. Deze constatering is nog geen antwoord op de simpele vraag waarom een biografie van Jan Hanlo dan wel nodig is. Ik wil ter beantwoording van die vraag niet volstaan met de nuchtere constatering dat er nog geen biografie van Hanlo bestond en het daarom tijd werd dat die geschreven werd. Ook wil ik de vraag niet afdoen met filosofische beschouwingen over het nut van kennis over het verleden en de waarde van kunst en cultuur. Kunst kent geen noodzakelijke utiliteit, en dat is de waarde ervan. De zin van de schrijversbiografie is altijd gelegen in het schrijverschap, al is het niet de primaire taak van de biograaf een uitputtende analyse te maken van het werk. De biografie verandert de kijk op het schrijverschap, en dat is de waarde ervan. Al was het alleen maar omdat we voortaan meer weten over de ontstaansgeschiedenis van Hanlo's poëzie. Dankzij biografisch onderzoek kon ik in de hoofdstukken waarin zijn poëzie ter sprake komt, bestaande opvattingen relativeren. Enkele ongepubliceerde gedichten uit de begintijd van Hanlo's dichterscarrière kon ik direct verbinden met zijn psychische problemen toen.

De poëzie van Hanlo zal door de verschijning van deze biografie niet veranderen. Maar ik hoop dat de lezer van mijn biografie meer inzicht krijgt in het oeuvre van Hanlo. Ik heb zijn werk gerelateerd aan de culturele en sociale omstandigheden van zijn tijd. In deze biografie wordt aangegeven hoe en wanneer Hanlo in contact kwam met het werk van Paul van Ostaïen en wat de sporen daarvan zijn. Ik ga na of Hanlo's opvattingen over de moderne schilderkunst in zijn tijd vernieuwend of napraterig waren. Ik geef voorbeelden van het ontstaan van Hanlo's brieven onder invloed van zijn lectuur van literaire boeken. In enkele brieven aan Ronald Dietz

schreef Hanlo hele passages over van Jacob Israël de Haan. Maar biografisch onderzoek maakt ook duidelijk hoe we *Zonder geluk valt niemand van het dak* moeten interpreteren. Door minutieus na te gaan hoe Hanlo's verblijf en behandeling in psychiatrische inrichtingen is verlopen, kan vastgesteld worden dat zijn prozaboek niet het resultaat is van een surrealistische schrijfoefening, maar tot stand kwam door een nauwkeurige beschrijving van zijn toestand op dat moment. Hetzelfde geldt voor zijn geruchtmakende gedicht 'Oote'; door biografisch onderzoek weten we nu dat de modernistische pretenties van de dichter heel wat bescheidener waren dan door menigeen werd aangenomen.

Deze biografie bestrijkt een breder veld dan alleen dat van de literatuurgeschiedenis. Hanlo's stappen in de wereld van de pedofilie en zijn moeilijkheden die daar het gevolg van waren, krijgen net zoveel aandacht als zijn bemoeienis met het Katholiek Filmfront en de sporen die dit trok in zijn kunstopvatting. Aan Jac. van Hattum schreef Hanlo op 15 februari 1960: 'brieven zijn zo'n broze brandkasten'. Hiermee refereerde Hanlo aan het intieme van zijn correspondentie, en tevens ligt in deze uitspraak besloten zijn pudeur om intieme kwesties uit zijn leven in brieven te stoppen: de angst dat correspondentie als sleutel zou worden gebruikt om zijn persoonlijke leven te ontrafelen. De biograaf die een broze brandkast openbreekt, moet niet te veel verwachten. Zeker omdat Hanlo zelf diverse plannen heeft gehad om delen uit zijn correspondentie te publiceren, moet de biograaf erop bedacht zijn dat Hanlo een geretoucheerd beeld van zichzelf creëert. Hiermee is een argument gevonden om de brieven als onderdeel van zijn literaire werk te bestempelen, waarmee ze als bron voor biografisch onderzoek enigszins verdacht zijn. Zoals J. Bernlef al heeft opgemerkt, zijn de brieven grosso modo onder te brengen onder één noemer: zuiverheid.²⁵ Met de typering *zuiverheid* wordt eerder een *streven naar* een ideaal dan het *beschrijven van* Hanlo's drijfveren gekenschetst.

Ik voel mij in zeker opzicht verwant met P.J. Buijnsters, die al in 1968 materiaal begon te verzamelen voor zijn biografie van Justus van Effen. Maar omdat zijn collega K.G. Lenstra hem liet weten een biografie van Van Effen gereed te hebben, *op een paar noten na*, liet Buijnsters zijn plannen varen. Pas vele jaren later bleek dat er helemaal geen biografie geschreven was, en daarom pakte Buijnsters de draad weer op, zodat hij in 1992 zijn biografie alsnog kon publiceren.²⁶ Ronald Dietz, toen net in dienst getreden als directeur van

De Arbeiderspers en ooit een van de correspondenten van Hanlo, benaderde mij in 1991 met het verzoek de biografie van Jan Hanlo te schrijven. Zelf had ik nooit overwogen een biografie te schrijven, maar wel publiceerde ik vanaf 1984 regelmatig over Hanlo's werk. Ik reageerde afhoudend omdat er al iemand anders bezig was met een biografie. Bovendien, twee jaar eerder waren de brieven in druk verschenen. Kan daar nog een biografie bij, zo vroeg ik me af.²⁷ Maar zijn verzoek had me wel aan het denken gezet over hoe zo'n biografie er dan uit moest gaan zien. Hoe biografisch brieven ook zijn, Hanlo's brieven hebben niet het gras voor de voeten van zijn biograaf weggemaaid. Toen Dietz halverwege 1994 weer een verzoek aan mij deed, hoefde ik niet lang na te denken en ben aan het werk gegaan.

Voor dit onderzoek baseerde ik me op diverse bronnen, die vaak niet eerder waren geraadpleegd. Eerst zijn er de gepubliceerde en ongepubliceerde brieven, gedichten en prozateksten. Verder heeft Hanlo essays geschreven over geloof, film, literatuur, muziek en opvoeding, waarvan enkele ongepubliceerd zijn gebleven. Omdat hij in zijn literaire werk vaak op nogal indirecte wijze over zijn leven spreekt, en om vast te stellen hoe Hanlo in bepaalde artistieke circuits terecht kwam, baseer ik me tevens op ongeveer honderdtwintig gesprekken. De vele gegevens die ik dankzij gesprekken met familie, vrienden en vriendjes, tijdschriftredacteuren, uitgevers, psychiaters en anderen verzamelde, spelen in de biografie alleen een rol als ze controleerbaar zijn.²⁸ Een enkele keer moest van dit principe afgeweken worden; in dat geval is in de noten tekst en uitleg gegeven.

Archiefonderzoek is bij de voorbereiding van deze biografie van groot belang geweest. Daar is allereerst de omvangrijke geordende en ongeordende nalatenschap van Hanlo in het Letterkundig Museum. In dezelfde instelling deed ik onderzoek naar brieven van anderen aan Hanlo. Dankzij de *tegenbrieven*, die in tientallen nalatenschappen onberoerd waren gebleven, worden Hanlo's brieven veelzeggender. Vervolgens had ik toegang tot vele particuliere collecties. Ook werd onder meer onderzoek verricht in de gemeentearchieven van Amsterdam, Deurne, Helmond, Maastricht en Valkenburg, in het Katholieke Documentatiecentrum, het archief van het Katholiek Filmfront, diverse archieven van schrijvers die Hanlo gekend heeft, het *Barbarber*-archief, het archief van een psychiatrische kliniek waarin Hanlo verpleegd werd, het Sociaal Historisch Centrum en het Provinciaal Archief in Maastricht. Niet onbelangrijk zijn de archieven van onderzoekers die ooit over Hanlo publiceerden of dat van zins waren.

Een verantwoording achteraf past beter dan een theoretische inleiding. Biograferen is uiteindelijk een oefening in pragmatisme. Met Virginia Woolf vind ik dat de biograaf als taak heeft ervoor te zorgen dat de conventies van de biografie niet verstarren.²⁹

Hans Goedkoop vraagt zich af of Herman Heijermans zichzelf nog zou herkennen in zijn biografie.³⁰ Die vraag heb ik me met betrekking tot Jan Hanlo ook vaak gesteld. Het antwoord is niet eenvoudig te geven. De biograaf kan niet voor Hanlo spreken, en een ander probleem is dat Hanlo er veel energie in gestoken heeft om een bepaald beeld van zichzelf te schetsen. Toen Hanlo op vierenvijftigjarige leeftijd een paar jeugdopstellen bundelde, was hij enthousiast over deze teksten omdat hij er 'met het oog van de jeugd' naar kon kijken. Een paar jaar eerder adviseerde hij een correspondentievriend zijn *jeugdig idealisme* te behouden, 'ook als de tijd die je daar typisch-geëigend voor vindt (de jeugd) voorbij zal zijn'.³¹ Hanlo zelf heeft zich altijd keurig aan dat advies gehouden. Ook toen hij als succesvol dichter actief was, bleef hij zijn naïveteit juist cultiveren, juist in relatie met andere schrijvers en schrijversgroepjes. Uit deze biografie blijkt in elk geval dat hij een leven lang bezig was om zelf in dat beeld te gaan geloven. Het was een beeld dat soms sterk afweek van zijn werkelijke persoonlijkheid, zoals hier en daar eenvoudig is aan te tonen. Hanlo wist dat er een ander verhaal over hem te vertellen was dan hij zelf geconstrueerd had. Daarom denk ik dat hij deze biografie niet zou hebben geautoriseerd.

De meest ethisch verantwoorde biograaf kampt met een privacyprobleem. Germaine Greer vindt eenvoudigweg dat biografen verkrachters zijn die beschreven personen opofferen aan hun hang naar *litteraire onderdrukking*.³² Zo heb ik mijn werk bepaald niet opgevat, wel is waar dat ik veelal ben uitgegaan van wat Jacques le Goff noemt een *histoire-problème*.³³ Hoe werd over Hanlo's pedofilie in zijn tijd geoordeeld en waarom was de publicatie van zijn gedicht 'Oote' zo geruchtmakend? Justin Kaplan, biograaf van Mark Twain en Walt Whitman, vindt dat een biograaf 'must have the capacity to feed on his own blood when other sources run dry'.³⁴

Hanlo zou daar begrip voor hebben gehad. Hoe ontdaan van maskers en mythen hij soms ook in dit boek figureert, hij zou zich getroost hebben met het argument dat voor het aanschijn van God geen schaap van de kudde iets heeft om zich te bedekken. Niemand beter dan Jan Hanlo wist dat hij geen verantwoording hoefde af te leggen aan de biograaf.

1. A. Chorus, *Het beeld van de mens in de oude biografie en hagiografie*, Den Haag, 1962, p. 220.
2. Jaap Goedegebuure, 'Kinderziekten of atavismen? De renaissance van de Nederlandse schrijversbiografie', in: *Nederlandse Letterkunde; Driemaandelijks tijdschrift* 3(1998)1, p. 75-83.
3. Naar een citaat uit nawoord bij Nederlandse vertaling van *Orlando* van Virginia Woolf door James Naremore, Amsterdam 1984, p. 308. Vertaling Gerardine Franken.
4. Angenies Brandenburg, *Annie Romein-Verschoor 1895-1978* [twee delen], Amsterdam 1988. Brandenburg maakt van deze omissie gebruik door in haar boek wel erg ver te gaan in haar beeldend inlevingsvermogen. Dat maakt haar boek weliswaar goed leesbaar, maar vreemd is wel dat ze erg terughoudend is in de psychologische verklaring van Annie Romeins bekering tot en trouw aan het communisme. Hans Renders, 'Annie get your gun', in: *Intermediair* 25(1989)26, p. 35-37.
5. Hendrik Henrichs, *Johan Brouwer; Zoeker, ziener en bezieler. Een biografie*, 1989.
6. Reinold Vugs, *F. Bordewijk; een biografie*, Baarn 1995, p. 10.
7. Harry G.M. Prick, 'Inleiding en verantwoording', in: *In de zekerheid van eigen heerlijkheid. Het leven van Lodewijk van Deyszel tot 1890*, Amsterdam 1997, p. 9-40.
8. Wim Hazeu, *Gerrit Achterberg. Een biografie*, Amsterdam 1988, p. 11, en Wim Hazeu, *Slauerhoff; Een biografie*, Amsterdam 1995, p. 14.
9. Hella Haasse, 'De litteraire biografie', in: Bert Toussaint en Paul van der Velde (red.), *Aspecten van de historische biografie*. Kampen 1992, p. 15-21.
10. Jaap Goedegebuure, 'Kinderziekten of atavismen?' en Hans Renders: 'Waarom de biografie geen roman is.'
11. Arie Kuiper, *Een wijze ging voorbij; Het leven van Abel J. Herzberg*, Amsterdam 1997. Hans Renders, 'Een zionist die niet in Israël wilde wonen', in: *Kreatief* 32(1998)1, p. 120-121.
12. Jan Fontijn, *Tweespalt; Het leven van Frederik van Eeden tot 1901*, Amsterdam 1901; en Jan Fontijn, *Trots verbrijzeld; Het leven van Frederik van Eeden vanaf 1901*, Amsterdam 1996; Jan Fontijn, *De Nederlandse Schrijversbiografie*, Utrecht 1992, p. 65; Jan Fontijn, *Broeders in bedrog; De biograaf en zijn held*, Amsterdam 1998, p. 18. Zie ook: Hans Renders, 'De biograaf en het schap', in: *Het Parool*, 6-2-1998.
13. G.J. Dorleijn, *Terug naar de auteur; Over M. Nijhoff*, Baarn 1989, p. 53.
14. Richard Holmes, *De biografie en de dood; Huizinga-lezing 1997*, Nederlandse vertaling door Peter Bergsma, Amsterdam 1997.

15. A. Chorus, *Het beeld van de mens*, p. 228.
16. John Batchelor (red.), *The Art of Literary Biography*, Oxford 1995, p. 5. In de Angelsaksische literatuur wordt gesproken van de *literary biography*. De vertaling in de Nederlandse uitdrukking *literaire biografie* leidt tot misverstand. Gaat het om de biografie van een literair auteur of om een literair geschreven biografie? Meestal wordt het eerste bedoeld, maar het tweede niet uitgesloten. Voor een goede begripsvorming is het daarom beter consequent van de *schrijversbiografie* te spreken. Hans Goedkoop, 'Het net en de mazen. Over de biografische methode', [ongepubliceerd] 1996, p. 9.
17. W.F. Korthals Altes, *Naar een journalistiek privilege*, Amsterdam 1989.
18. J.J. Oversteegen in het eerst deel van zijn tweedelige biografie, *In het schuim van grauwe wolken. Het leven van Cola Debrot tot 1948*, Amsterdam 1994, p. 14.
19. Jan M.G. Schurgers, *Jan Hanlo*, Valkenburg [1972].
20. W.K. Coumans, J.W. Overeem, Ser J.L. Prop en H. v.d. Waarsenburg (red.), *Jan Hanlo; Achterwaartse blik op een uniek solist*, [herdruk in boekvorm van het *Kentering*-nummer 11(1971)6], Den Haag 1971.
21. Er verschenen tientallen recensies. Ik noem de besprekingen van een hele pagina in dagbladen en van meer dan een pagina in weekbladen: Robert Anker, 'Jan Hanlo wilde de taal zelf tot spreken brengen', in: *Het Parool*, 8-4-1989; Piet Grijs, 'Het flesje van Hanlo's taalgenie', in: *de Volkskrant*, 3-3-1989; Jaap Goedegebuure, 'Per kerende post', in: *Haagse Post*, 4-3-1989; J. Huisman, 'Het liplezen van de eenzaameling', in: *Algemeen Dagblad*, 17-3-1989; Charlotte Mutsaers, 'De kachel als beste vriend. Over de brieven van Jan Hanlo', in: *NRC Handelsblad*, 10-3-1989; Carel Peeters, 'Geluk van zeer grote kwaliteit. Eindelijk de brieven van Jan Hanlo', in: *Vrij Nederland*, 11-3-1989; Corine Spoor, 'De razende correspondentie van Jan Hanlo', in: *De Tijd*, 17-3-1989; Hanneke Wijgh, 'Oote was Hanlo's mythe', in: *Trouw*, 2-3-1989, Hans Renders, 'Brieven als vakantie van de filosofie. De gecamoufleerde literatuur van Jan Hanlo', in: *Leeuwarder Courant*, 10-3-1989; en Wim Zaal, 'Een hartveroverende tobber. De brieven van Jan Hanlo', in: *Elsevier*, 18-3-1989. Al deze wervende publiciteit heeft niet kunnen voorkomen dat *Brieven* bij De Slegte terecht kwam.
22. Jan van der Vegt, *Hans Andreus. Biografie*, Baarn 1995. Andreus' opmerking over zijn levensgeschiedenis wordt door Van der Vegt geciteerd in: *Van en over Hans Andreus*, Amsterdam 1997, p. 7. Wam de Moor, *J. van Oudshoorn; Boek een 1876-1933 en J. van Oudshoorn; Boek twee 1933-1951*, Amsterdam 1981.
23. Elsbeth Etty, *Liefde is heel het leven niet; Henriëtte Roland Holst 1869-1952*, Amsterdam 1996, p. 13.
24. Angenies Brandenburg, *Annie Romein-Verschoor 1895-1978; Deel 11 Noten en commentaar*, Amsterdam 1988, p. 15. P. Spigt merkte in zijn *Het ontstaan van de autobiografie in Nederland*, Amsterdam 1985, p. 221, al op dat 'de autobiografie een onmogelijk genre' is vanwege de moeilijkheden bij het gebruik van diverse typen teksten.
25. J. Bernlef, 'Hoor de merel', in: *Raster* (1989) 47, p. 8-15.
26. P.J. Buijnsters, *Justus van Effen (1684-1735); Leven en Werk*, Utrecht 1992, p. 12.
27. Piet Grijs schreef in zijn recensie van de brieven dat een biografie overbodig geworden was: 'Het flesje van Hanlo's taalgenie', in: *de Volkskrant* 3-3-1989.
28. Ik heb bij het stellen van mijn vragen notie genomen van de 'Model Questions' die Paul Thompson opstelde, in: *The Voice of the Past: Oral History*, Oxford-New York 1978, p. 243-252. Behalve de gesprekken die ik voerde, vroeg ik honderden malen schriftelijk of telefonisch naar specifieke informatie bij instanties en bij particulieren.
29. Virginia Woolf, 'The Art of Biography', in: *The Death of the Moth*, Londen 1942,

p. 119-126, zie ook: Maarten van Buuren, 'De biografie als literair genre', in: [div. auteurs], *Aspecten van de literaire biografie*, Kampen 1990.

30. Hans Goedkoop, *Geluk; Het leven van Herman Heijermans*, Amsterdam 1996, p. 421.

31. Brief aan Colla Bemelmans, 27-5-1961, in: *Raster* (1989)47, p. 21.

32. Martin Stannard, 'The Neurophiliac Art?', in: Dale Salwak (red.), *The Literary Biography; Problems and Solutions*, Londen 1996, p. 32-40.

33. Jacques le Goff, 'Het schrijven van een moderne historische biografie' [vertaling N. Haverkamp], in: *Bulletin Geschiedenis, Kunst, Cultuur* 2(1993)1, p. 1-11.

34. Justin Kaplan, 'A Culture of Biography', in: Dale Salwak (red.), *The Literary Biography; Problems and Solutions*, Londen 1996, p. 8.